

HOOFDSTUK 4

DE ANARCHISTISCHE BEWEGING IN NEDERLAND OMSTREEKS 1890-1910 (1)

Het industrieel kapitalisme en, daarmee samenhangend, de arbeidersbeweging is zich in Nederland pas laat - met name in de jaren zeventig - volop beginnen ontwikkelen. De eerste Internationale vond dan ook geen grote weerklank in de Nederlandse contereien; wel kunnen we aanstippen dat in 1872 op het Haagse congres de Hollandse afdeling, net als de Belgische trouwens tegen de uitsluiting van Bakoenin en de Jura-federatie stemde. Veel meer dan de centralistische opvattingen van Marx, kon het federalisme van Bakoenin rekenen op de Hollandse sympathie. (2)

- (1) De anarchistische beweging in Nederland kende tot nu toe niet het geluk op een dergelijke wetenschappelijke, grondige wijze bestudeerd te zijn als dat met de grote Franse broer het geval was; het Nederlands anarchisme was nochtans niet onbelangrijk en krijgt dan ook zijn plaats toegemeten in de klassiekers van de geschiedenis van het anarchisme: G. WOODCOCK, o.c., p. 411-414; die niet altijd even betrouwbaar is, maar vooral M. NETTLAU, Histoire de l'anarchie, Condé-sur-Noireau, 1971, p. 218-224; de studie van J. DE VRANKRIJKER, Onze anarchisten en utopisten rond 1900, Bussum, 1972, was een begin van de historiografie van het Nederlands anarchisme maar op zich zeker niet voldoende; zij werd later aangevuld met artikels van H. RAMAER, Van Domela tot Provo. Anarchisme in Nederland, - Maatstaf, 1976, jg. XXIV, nr. 8-9, p. 147-156; en A. CONSTANDSE, F. Domela Nieuwenhuis en het anarchisme in Nederland, - F. BOENDERS, o.c., p. 115-138; uitgebreider is wel de historische inleiding van de onlangs verschenen bloemlezing H. RAMAER, De piramide der tirannie. Anarchisten in Nederland, Amsterdam, 1977, p. 15-68; maar nog altijd meest wetenschappelijk verantwoord en systematisch geordend is het artikel van R. DE JONG, Le mouvement libertaire aux Pays-Bas, - M.S., 1973, nr. 83, p. 167-180; een niet-onaanzienlijke bibliografie vinden wij in H. RAMAER, o.c., p. 215-223; in de klassieke M. NETTLAU, Bibliographie de l'anarchie, New-York, 1968; evenals in G. HARMSSEN, Idee en beweging, Nijmegen, 1972, p. 25-28; verschillende anarchisten kregen een biografische schets in het Mededelingenblad. Orgaan van de Nederlandse vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis, Amsterdam.
- (2) R. DE JONG, art.cit., p. 167; H. RAMAER, o.c., p. 15-16; A. CONSTANDSE, art.cit., p. 122; M. NETTLAU, Geschiede der Anarchie, dl. II, p. 192-205; cfr. supra, p. 17-18.

1. DE NEDERLANDSE ANARCHISTEN VOOR 1890 : SLAAFSE NAVOLGING VAN HET BUITENLAND OF INDIVIDUALISTISCH

De naam Ferdinand Domela Nieuwenhuis lijkt onverbreekelijk verbonden te zijn met de geschiedenis van het Nederlandse anarchisme. Toch was Domela Nieuwenhuis er niet van den beginne bij in Nederland. Pas in de jaren negentig zou Domela Nieuwenhuis de Hollandse sociaal-democratie definitief de rug toekeren en zich tot het anarchisme bekennen. Maar reeds een hele tijd daarvoor waren in het Hollandse minder bekende anarchisten actief. Vanaf 1885 begonnen er de eerste libertaire tijdschriften te verschijnen. De Anarchist. Orgaan van goddeloozen, haveloozen en regeringslozen (1888-1896), waaraan ondermeer J. Methöfer (1) meewerkte, is daar wel het meest bekende voorbeeld van. Tot een organisatorisch verband kwamen deze heel dikwijls uit de Sociaal-Democratische Bond afkomstige, nochtans door Bakoenin geïnspireerde sociaal-anarchisten echter niet. Hun actie was bovendien weinig origineel, afgekeken van Belgische voorbeelden en gekenmerkt door een bijna slaafse trouw aan de geschriften van Kropotkin, J. Most (2) en G. Landauer. (3)

-
- (1) J. Methöfer (1863 - ?), Nederlands anarchist, oorspronkelijk lid van de Sociaal-Democratische Bond en medewerker aan Recht voor Allen; trok zich echter o.i.v. de geschriften van E. Reclus, P. Kropotkin en het blad La Révolte terug uit de S.D.B. en werd later medewerker van de in 1888 opgerichte Anarchist; B. BYMHOLT, Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland, dl. II, Amsterdam, 1976, p. 494.
- (2) J. Most (1846-1906), boekbinder, socialistisch vertegenwoordiger in de Reichstag, evolueerde tijdens ballingschap te London naar een vrij gewelddadig anarchisme, waarop hij uit de Duitse Sociaal-Democratische Partij werd gestoten; toch behield hij d.m.v. Die Freiheit die hij vanaf 1879 te London uitgaf, een belangrijke invloed op Duitse, Oostenrijkse en andere revolutionair-socialisten; moest in 1882 uitwijken naar New York, waar hij tot zijn dood in 1906 Die Freiheit uitgaf en op die wijze, zeker in het begin, een niet te verwaarlozen stempel op de Amerikaanse libertaire beweging drukte. G. WOODCOCK, o.c., p. 406-407, 414-416, 418, 436, 438-439.
- (3) G. Landauer (1870-1919), Duits filosoof, literatuurtheoreticus, anarchist van Kropotkiniaanse vorming; fervent tegenstander van de sociaal-democratie en het centralistisch communisme, ook toen hij volkscommissaris van voorlichting werd in de Beierse Radenrepubliek van 1919, die nochtans in belangrijke mate een communistische aangelegenheid was; terechtgesteld omwille van zijn aandeel in deze radenrepubliek; schreef on-
.../...

Een andere fractie (toen werkzaam) verzette zich tegen elke georganiseerde vorm van klassenstrijd. Dit individualistisch anarchisme was gebaseerd op de geschriften van Max Stirner wiens voornaamste werk Der Einzige und sein Eigentum via de Nederlandse vertaling van J. Lansen (1) in Holland bekend was geraakt. Het verwierp niet alleen elke politieke vereniging, maar eveneens elke syndicale organisatie. Volgens Berend Bymholt bijvoorbeeld, de eerste geschiedschrijver van de Nederlandse arbeidersbeweging, vermochten de syndicaten niets meer dan pleisters op het houten been van de maatschappij te leggen. (2) En dat houten been juist moest nu eens voor immer en altijd afgezet worden. De mensen tot zelf-denken aanzetten, daar kwam het op aan. (3)

.../...dermeer Die Revolution (1908); Art. Landauer, Gustav, - Brockhaus Enzyklopädie, dl. XVII, p. 71.

- (1) Jac. C. Lansen, ook wel Jaak Lansen, Nederlands individualistisch anarchist, die zoals gezegd instond voor de Nederlandse vertaling van Der Einzige und sein Eigentum onder de titel De eenige en zijn eigendom, uitgegeven in 1907 door 't Kersouwken alias Victor Ressler (cfr. infra, p. 354); pleegde in 1908 voor Ontwaking een tweetal artikels met stirneriaanse inslag over arbeidersbeweging en organisatie, p. 407 e.v.; vertaalde verder nog van Stirner, Het leugenachtige principie onzer opvoeding of 't humanisme en realisme, en schreef zelf Het individu en de maatschappij, (Kritische verhandelingen en psychologische schetsen.) Amsterdam, 1915; Catalogus I.I.S.G.
- (2) B. Bymholt (1864-1947), Nederlands onderwijzer, literator en schilder, in de jaren tachtig actief in de stemrechtbeweging om ca 1889 medewerker van Recht voor Allen en ook lid van de S.D.B. te worden; van zijn hand is de reeds geciteerde vrij objectieve Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland die voor het eerst verscheen in 1894; eveneens van hem, maar dan vanuit individualistisch anarchistisch standpunt is de brochure van 1895: Waarom ik tegen vakverenigingen ben!; ging reeds voor de scheuring binnen de S.D.B. de libertaire toer op, werkte mee aan de Anarchist, evenals in 1905, zij het literair, aan Ontwaking; ca 1909 lid van de S.D.A.P. en later ook actief in het Religieus Socialistisch Verbond; REDACTIE, Biografische Schets, - B. BYMHOLT, Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland, dl. II, p. 799-806.
- (3) H. RAMAER, o.c., p. 17-18.

2. IN NEDERLAND WORDT DE EIGENLIJKE ANARCHISTISCHE BEWEGING GEBOREN UIT DE SOCIAAL-DEMOCRATIE

A. Opkomst van een vrije socialistische beweging rond F. Domela Nieuwenhuis 1890-1900

Een aantal actievelingen van de Internationale die in 1872 nog Bakoenin hadden gesteund, waren intussen de sociaal-democratische toer opgegaan. (1) Maar het was uit de reactie tegen de reformistische koers van diezelfde sociaal-democraten dat een eigenlijke, volwassen Nederlandse anarchistische beweging zou geboren worden. (2) Een proces, waarin de persoon van Ferdinand Domela Nieuwenhuis (3) een uitermate centrale plaats innam.

Domela Nieuwenhuis, die in 1879 zijn ambt van dominee had neergelegd, zou in de daarop volgende jaren een beslissende rol spelen in de ontluiking van de Nederlandse sociaal-democratie. Zo was hij de inspirator, organisator en kopman van haar eerste organisatorische uitdrukking, de Sociaal-Democratische Bond. Ook Recht voor Allen, dat het partijorgaan van de S.D.B. zou worden, werd door hem opgericht in 1879. In 1888 werd Domela bovendien als eerste socialist tot lid van de Nederlandse Tweede Kamer verkozen voor het district Schoterland in de Friese Zuidoosthoek. (4)

---

(1) R. DE JONG, art.cit., p. 167.

(2) Dat was ook het geval in Duitsland en Zweden, wat de marxistische stelling tegenspreekt als zou de anarchistische beweging aan de oprichting van de marxistische organisaties voorafgegaan zijn; ID., art.cit., p. 168.

(3) F. Domela Nieuwenhuis (1846-1919), geboren uit welstellende Lutheraanse predikantenfamilie van Deense afkomst; was zelf ook predikant, maar verliet de kerk in 1879 om zich volledig aan de socialistische beweging te wijden; publiceerde in 1910 zijn mémoires onder de titel Van christen tot anarchist; een grote biografie van Domela is nog altijd niet geschreven, de belangrijkste schets tot nu toe is A. DE JONG, Domela Nieuwenhuis, Den Haag, 1972; zie ook J. ROMEIN en A. ROMEIN-VERSCHOOR, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de apostel der arbeiders (1846-1919), - ID., Erflaters van onze beschaving, Amsterdam, 1959, p. 795-816.

(4) ID., o.c., p. 801 e.v.; A. DE JONG, o.c., p. 14 e.v.; R. DE JONG, art.cit., p. 168; H. RAMAER, o.c., p. 16; A. CONSTANDSE, art.cit., p. 127-131.

Maar de S.D.B. was een nog jonge beweging, allesbehalve sterk georganiseerd en gestructureerd, en kon eigenlijk meer beschouwd worden als een beweging die hoofdzakelijk draaide om en rond het blad Recht voor Allen en diens hoofdredacteur, Domela Nieuwenhuis. Een groot deel van de S.D.B. zou dan ook samen met Domela Nieuwenhuis in de jaren negentig een ruk naar het anarchisme doormaken. Het is moeilijk uit te maken wie in deze zaak kip was en wie ei. (1) Domela Nieuwenhuis had in elk geval al van in het begin van zijn sociaal-democratische loopbaan een vrij grote libertaire invloed ondergaan, die zich vooral uitte in een erg kritische opstelling ten aanzien van het 'autoritarisme' van de Duitse sociaal-democratische partij. (2) Een weinig succesvolle periode in de Tweede Kamer was overigens niet vreemd aan een groeiend antiparlementarisme. (3)

In het algemeen was de sociale ellende die in de jaren negentig in Holland om zich heen greep als gevolg van een vreselijke agrarische en industriële crisis, niet van die aard om de gemoederen parlementaire tactieken boven meer revolutionaire middelen te doen verkiezen. (4) De S.D.B. verkeerde dan ook tussen 1891 en 1897 bijna voortdurend in crisistoestand. In 1893 besloot een meerderheid binnen de S.D.B. niet aan verkiezingen deel te nemen, waarop de minderheid met onder andere P.J. Troelstra (5), die het parlementarisme vrij genegen was, in 1891 naar

(1) R. DE JONG, art.cit., p. 169-170.

(2) ID., art.cit., p. 169; A. DE JONG, o.c., p. 51 e.v.; M. NETTLAU, Histoire de l'anarchie, p. 219.

(3) A. DE JONG, o.c., p. 25-30; J. ROMEIN en A. ROMEIN-VERSCHOOR, art.cit., p. 206; H. RAMAER, o.c., p. 16; A. CONSTANDSE, art.cit., p. 130-132.

(4) R. DE JONG, art.cit., p. 170.

(5) P.J. Troelstra (1860-1930), Nederlands advocaat, dichter, sociaal-democratisch politicus; aanvankelijk verbonden aan de Friese Volkspartij, werd hij in 1890 lid van S.D.B., waar hij het in 1893 opnieuw afstapte om de revisionistische S.D.A.P. mee te helpen op te richten; hoofdredacteur van het sociaal-democratisch blad Het Volk, lid van de Tweede Kamer voor de S.D.A.P. in 1897; had als kopstuk van het S.D.A.P. een belangrijk aandeel in de mislukte poging om binnen de tweede Internationale door vergelijk tot vrede te komen; definitief keerpunt in zijn loopbaan was zijn falend revolutionair initiatief, onder Beierse inspiratie, in 1918; Art. Troelstra, Pieter Jelles, - G.W.P., dl. XVIII, p. 617-618.

Duits model de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij oprichtte. Domela Nieuwenhuis en met hem vele anderen, ging steeds meer de anarchistische toer op. In 1897 verliet hij de Socialistenbond, zoals de S.D.B. was gaan heten, trok zich ook terug uit de redactie van het door hem opgerichte Recht voor Allen en begon in 1898 de uitgave van een nieuw blad De Vrije Socialist, die zoals de naam het zelf zegde, het vrije of anti-autoritaire socialisme in zijn vaandel voerde. In zijn spoor volgden heel wat plaatselijke en regionale bladen. (1)

B. Ontstaan van het revolutionair syndicalisme binnen het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893 - ca 1920

Een zelfde evolutie was merkbaar in de syndicale beweging, meer bepaald in de schoot van het Nationaal Arbeids-Secretariaat. Het N.A.S., geesteskind bij uitstek van Christiaan Cornelissen, was in 1893 opgericht als secretariaat voor alle arbeidsorganisaties, politieke inclusie, dus ook de S.D.A.P. en de S.D.B.. Cornelissen, medewerker van Recht voor Allen en belangrijk man binnen de S.D.B., later binnen de Socialistenbond, stond in de strijd tussen parlementaristen en antiparlementaristen aan de kant van Domela Nieuwenhuis, maar onderscheidde zich op zijn beurt weer van deze door zijn visie op het syndicalisme. Het syndicalistisch model van Cornelissen was duidelijk van Franse inspiratie. Ook voor hem was het syndicaat niet alleen het instrument van de arbeiders in de klassenstrijd, maar evenzeer de organisatorische basis van de toekomstigesocialistische maatschappij. (2) Zijn visie op de vakbond verwijderde hem dan ook steeds verder van Domela, aan wie Cornelissen diens meer en meer naar het individualisme toeneigend anarchisme verweet. In 1898 week hij voorgoed uit naar Parijs. (3)

(1) R. DE JONG, art.cit., p. 170; H. RAMAER, o.c., p. 16; A. DE JONG, o.c., p. 35-50; A. CONSTANDSE, art.cit., p. 131-132.

(2) Cfr. supra, p. 32 e.v.

(3) C. Cornelissen (1864-1943), Nederlands onderwijzer, aanvankelijk actief in de stemrechtbeweging, ging zich in de jaren negentig libertair communist en syndicalist noemen; wijdde zich aan intensieve economische, ook marxistische studie; ontplooipte na 1898 een grote activiteit binnen de Franse

Maar intussen was het N.A.S. voorgoed de revolutionair-syndicalistische weg ingeslagen en kon het zowat het kleinere Nederlandse broertje van de Franse C.G.T. genoemd worden. Het N.A.S. zou tot het begin van de twintiger jaren de libertaire noot binnen de Nederlandse syndicale beweging blijven verzorgen en kon trouwens op de sympathie van het overgrote deel van de vrije socialisten rekenen. Dat zou blijken tijdens de grote spoorwegstaking in 1903.(1)

3. KEERPUNT VOOR DE ANARCHISTISCHE EN REVOLUTIONAIR-SYNDICALE BEWEGING : DE GROTE SPOORWEGSTAKING VAN 1903

In 1903 stonden anarchisten en sociaal-democraten weer eens met getrokken messen tegenover elkaar. In januari van dat jaar was een staking uitgebroken in de Amsterdamse haven, die zich vrij vlug uitbreidde tot de spoorwegen. De staking werd onmiskenbaar een succes en scheen de anarchisten gelijk te geven inzake het door hen gepropageerde wapen van de algemene staking. De Nederlandse regering liet uit reactie echter een aantal wetten stemmen die elke staking in openbare diensten, zo onder meer aan de spoorwegen, moesten verbieden. In allerijl werd daarop een 'Comité van verweer' opgericht, waartoe zowel mensen van de S.D.A.P., van de N.A.S., socialistische syndicalisten, als anarchisten behoorden. Een algemene staking werd uitgeroepen en heel spoedig door het comité opnieuw ontbonden. Groot was de nederlaag door de stakers geleden en nog groter hun ongenoegen ten aanzien van de comitéleden. Anarchisten en N.A.S.-leden gewaagden van een verraad van de S.D.A.P., die op haar beurt de algemene staking afschreef als een

---

.../...syndicalistische beweging, en had zeker na 1903 nog weinig invloed op het Nederlands syndicalisme; was eveneens betrokken in heel wat organisatorische initiatieven; schreef o.a. *En marche vers la société nouvelle. Principes - tendances - tactique de la lutte des classes*, Paris, 1900, dat in het Nederlands vertaald werd; A. LEHNING, art. Cornelissen, Christiaan, - Mededelingenblad, 1955, nr 6, p. 6-11; H. WEDMAN, Christiaan Cornelissen, syndicalist, - Maatstaf, 1976, jg. XXIV, nr. 8-9, p. 112-122; R. DE JONG, art.cit., p. 170-171; H. RAMAER, o.c., p. 18-19; M. NETTLAU, o.c., p. 219-221.

(1) R. DE JONG, art.cit., p. 170-171; H. RAMAER, o.c., p. 19-20; A. CONSTANDSE, art.cit., p. 126.

betreurenswaardig anarchistisch avontuur. Drie jaar later zouden de sociaal-democraten hun eigen reformistische vakbond oprichten, het Nederlands Verbond van Vakverenigingen, dat steeds nauwe banden zou onderhouden met de S.D.A.P. en een harde strijd zou voeren tegen het revolutionair syndicalisme. Het N.V.V. kende spoedig een flinke aangroei, terwijl het N.A.S. snel leden verloor. (1)

Met 1903 waren de kansen dat het anarchisme tot een massabeweging zou uitgroeien, voorgoed verkeken. De libertairen werden vrij vlug minoritair tegenover de S.D.A.P. en het N.V.V., wier aanhang immer groter werd. De door de anarchisten verhoopte revolutie stond blijkbaar niet voor de deur. Meer dan ooit was de vraag "wat te doen?" acut. De libertaire inspanningen om op deze vraag een antwoord te vinden, waren vrij intens: ondanks hun minderheidspositie bleven de anarchisten erg actief! De waaier van antwoorden werd overigens gekenmerkt door een rijke verscheidenheid. Strekkingen allerhande tierden welig. Tal van tijdschriften - propagandistische, pedagogische of culturele - zagen het daglicht; koren, vrouwen- en jongerengroepen werden boven de doopvont gehouden. (2)

4. DE VRIJE SOCIALISTEN ROND DOMELA NIEUWENHUIS ZIJN TEGEN EEN GEORGANISEERDE BEWEGING EN RAKEN NA 1903 MEER EN MEER GEISOLEERD

Domela Nieuwenhuis was er nog steeds, maar de verering die hij onder de arbeiders nog algemeen genoot, ken niet beletten dat het vrije socialisme in Nederland achteruit ging. De regelmatige persoonlijke aanvallen in De Vrije Socialist waren daar niet vreemd aan. Maar er was meer. Als belangrijkste doel voor de beweging rond hem en De Vrije Socialist stelde Domela de propaganda voor de Idee. Hij noemde zichzelf weliswaar een sociaal anarchist, maar was in praktijk vrij individualistisch gericht. De Vrije So-

(1) ID., art.cit., p. 126-127; R. DE JONG, art.cit., p. 171-172; H. RAMAER, o.c., p. 19-20; A. DE JONG, De spoorwegstaking van 1903, Heemstede, 1953; A. RUETER, De spoorwegstakingen van 1903, een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland, Leiden, 1935.

(2) R. DE JONG, art.cit., p. 172; H. RAMAER, o.c., p. 20.

cialist bijvoorbeeld was niet het orgaan van een organisatie, maar van Domela zelf. Domela was immers voorstander van vrije en onafhankelijke groepen, die slechts voor concrete en tijdelijke doeleinden zouden samenwerken, en anderzijds een fervent tegenstander van een gestructureerde anarchistische organisatie, evenals van nationale congressen. Overigens woonde hij het internationaal anarchistisch congres te Amsterdam in 1907 niet bij, waar men trachtte internationale contacten tot stand te brengen tussen de verschillende organisaties. Deze anti-organisatorische ingesteldheid zou uiteindelijk voor de vrije socialisten een vergaand isolement tot gevolg hebben. (1)

Intussen was er altijd wel een minderheid geweest die meer organisatiegenegen was. Die ondernam verschillende pogingen om een nationale organisatie met samenhangende structuur, statuten en tijdschrift als het ware uit de grond te stampen. Maar ondanks het feit dat tot hun groep belangrijke militanten behoorden als C. Cornelissen, J. Methöfer en anderen, bevonden ze zich teveel in een minderheidspositie, opdat hun pogingen werkelijk succes zouden hebben. Veel meer ook dan Domela, die, ofschoon niet a priori vijandig gestemd tegenover het N.A.S., in deze organisatie toch niets meer dan een belangenvereniging kon zien en zeer zeker niet de leerschool van de toekomstmaatschappij, wilden zij een steun betekenen voor het revolutionair syndicalisme, ondermeer door het leveren van theoretisch werk. Ze schoten overigens dikwijls met scherp op wat ze noemden het eerder bedenkelijk niveau van De Vrije Socialist met zijn persoonlijke aanvallen en zijn gebrek aan diepgang. (2)

De bewegingen rond de regionale bladen hielden zich over het algemeen buiten de polemieken over de libertaire principes. Feite-

(1) ID., o.c., p. 20-21; R. DE JONG, art.cit., p. 172; A. DE JONG, Domela Nieuwenhuis, p. 55 e.v.; i.v.m. het Amsterdams congres cfr. supra, p. 64.

(2) Vermelden wij als organisatorische pogingen : in 1905 de Federatie van Vrijheidslievende Communisten met orgaan De Vrije Communist; in 1907 zag een tweede De Vrije Communist het licht, als orgaan van de Nationale Federatie van Vrijheidslievende Communisten; deze federatie organiseerde het internationaal congres van 1907; nog wat later zou de federatie zich omdopen tot Federatie van Sociaal-Anarchisten met als tribune De Toekomst; R. DE JONG, art.cit., p. 173; H. RAMAER, o.c., p. 21-22; A. LEHRING, art.cit., p. 7-8.

lijk vond men er hoofdzakelijk dezelfde strekking als in De Vrije Socialist : vooral de regionale en dagelijkse arbeidersstrijd werd er verslaan, de negatieve aspecten van het 'Domela-isme' poogde men echter doorgaans te vermijden. Het N.A.S. van zijn kant had zich na de klap die het in 1903 geïncasseerd had, dankzij enkele goede organisators, in zekere mate weten te herpakken, maar zou toch voorgoed de mindere blijven van het N.V.V.. In 1910 telden het N.A.S. en het N.V.V. respectievelijk 3.454 en 40.660 leden.(1)

5. DIVERSIFICERING VAN DE NEDERLANDSE ANARCHISTISCHE BEWEGING

A. De Christen-anarchisten : liefde, geweldloosheid en ascese

In Nederland bestond naast de bovengenoemde libertaire tendensen bovendien een vrij sterke christen-anarchistische stroming, door Tolstoj (2) geïnspireerd. Hun spreekbuis was het tijdschrift Vrede, met als drijvende kracht Felix Ortt.(3) Het droeg de veelzeggende ondertitel : Orgaan tot bespreking van de praktijk der liefde. Liefde werd dan gezien als het zich zelf vergeten, het opgaan in de andere; daar alleen lag volgens de christen-anarchisten het echte geluk. Die liefde inspireerde hen tot een diepe vijandschap ten aanzien van de staat, die volgens hen nog verkeerde "in de dierlijke sfeer van het recht van de sterkste". Maar diezelfde liefde maakte de christen-anarchisten ook tot tegenstanders van alle geweld, en door hun exclusieve voorkeur voor

(1) R. DE JONG, art.cit., p. 172-173.

(2) L. Tolstoj (1828-1910), Russische schrijver van adellijke afkomst, die eveneens publiceerde op religieus, filosofisch en didactisch vlak; een belangrijk keerpunt in zijn leven was het ogenblik waarop hij een hernieuwd christendom met de nadruk op naastenliefde en eenvoud ging prediken, wat hem ook bracht tot de veroordeling, net als de anarchisten, van de economische, sociale, politieke en kerkelijke structuren, evenals van de kunstvormen die daaruit voortvloeiden; onderscheidde zich anderzijds echter van de anarchisten door het beklemtonen van christelijk geïnspireerde principes als liefde, lijdzaamheid, deemoed en vergeving; van zijn hand zijn o.a. Oorlog en vrede (1865-1869), Wat is kunst? (1897), enz.; M. AUCOUTURIER, art. Tolstoj, - E.U., dl. XVI, p. 152-155; G. WOODCOCK, o.c., p. 207-219; H. ARVON, o.c., p. 57-64; A. CONSTANDSE, Anarchisme van de daad, Groningen, 1975⁴, p. 114-117.

(3) F. Ortt (1866 - ?), Nederlands burgerlijk ingenieur verbonden aan de Rijkswaterstaat; oorspronkelijk protestant werd hij ca

geweldloos verzet - dienstweigering als antimilitaristische daad bijvoorbeeld - onderscheidten ze zich overduidelijk van de andere anarchisten. Dit humanitair idealisme à la Tolstoj was overigens de zaak van hoofdzakelijk intellectuelen en dan vooral van sociaal bewogen predikanten. Die dominees van christen-anarchistische huize hebben een niet geringe invloed uitgeoefend op de latere antimilitaristische beweging, meer specifiek op de steeds toenemende dienstweigering, maar een link met de arbeidersbeweging heeft er nagenoeg niet bestaan. Daarvoor zullen hun geweldloze principes - ook in de klassenstrijd - en hun Rein Leven-ideaal wel te ver afgestaan hebben van de harde werkelijkheid van iedere dag. Niet alleen de liefde werd immers door de christen-anarchisten gepredikt, ook een rein en gezond leven werd door hen hoogst wenselijk geacht. Dit hield in : vegetarisme, geheelonthouding, niet roken, het dragen van reform-kledij en puriteinse opvattingen omtrent seksualiteit, kortom een sterk ascetisch en moralistisch ingestelde levenswijze. Noteren wij bovendien een zekere elite-cultus en minachting ten aanzien van de massa door sommige christen-anarchisten gekoesterd. (1)

B. Nederlandse 'kolonisten' en 'coöperateurs' ca 1900 en later

Ook in Nederland kenden kolonies en produktieve associaties een zeker succes rond de eeuwwende. (2) De idee van vrije arbeid, produktie op basis van gelijkwaardigheid, solidariteit, zelfwerkzaamheid en zelfontplooiing gecombineerd met die van de terugkeer naar de natuur te verwezenlijken binnen aparte gemeenschappen, sprak niet weinig aan. Erg bekend op dat vlak is Frederik Van Eeden met zijn experiment Walden te Bussum vanaf 1898. (3) En ook

.../...1896 christen-anarchist; lag mede aan de basis van de oprichting van het christen-anarchistische orgaan *Vrede* (1897), waarvan hij bovendien redacteur was; schreef o.a. *Christelijk anarchisme* (1898); R. JANS, *Tolstoj in Nederland*, Bussum, 1952, p. 65-66 e.v.

- (1) ID., *o.c.*, p. 76-108; R. DE JONG, *art.cit.*, p. 173-174; H. RAMAER, *o.c.*, p. 23-25; M. NETTLAU, *o.c.*, p. 222.
- (2) Inzake de kolonisatiebeweging in Frankrijk, cfr. *supra*, p. 57 e.v.
- (3) *F. Van Eeden* (1860-1932), Nederlands dichter, prozaïst, essayist, toneelschrijver; als dokter was hij medestichter van de psycho-therapeutische kliniek te Bussum; medestichter ook in 1885 van *De Nieuwe Gids*; publiceerde in 1887 zijn bekende

.../...

hier waren de christen-anarchisten actief. Een eindje verderop, te Blaricum, poogde de Internationale Broederschap van christen-anarchisten ca 1900 op haar beurt haar principes in praktijk te brengen. Onderlinge onenigheid vergalde al spoedig het hele experiment, maar de grote oorzaak van het mislukken zal wel de te hoog gestelde verwachtingen en aan de andere kant de te geringe vakbekwaamheid van de grotendeels intellectuele kolonie-bevolking geweest zijn. Dat, is in ieder geval de maning van de vrije socialist Tjerk Luitjes, die er te Blaricum bij was. (1) Maar het bleef niet bij die pogingen en nog vele andere werden ondernomen. Intussen was onder impuls van F. Van Eeden de Vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit opgericht. De doelstelling ligt duidelijk vervat in de titel en ofschoon niet alle kolonies zich bij het G.GB. aansloten, is haar oprichting niet van belang ontbloot voor de ontwikkeling van de agrarische kolonies in Nederland. Vanaf 1909 - Van Eeden had de G.GB. verlaten en Methöfer had het roer overgenomen - ging de G.GB. ondermeer bij gebrek aan kolonies zich richten op produktieve associaties, produktiecoöperatieven, die in de eerste plaats de verbetering van de eigen situatie beoogden en die bovendien hoofdzakelijk in de sfeer van het atelier en de kleinere onderneming te situeren vielen: drukkerijen, textielbedrijfjes, sigarenfabriekjes, bouwbedrijven, waarvan nu nog enkele bestaan. In ieder geval werd de voorspelling van Demela en met hem van vele andere bewaarheid: ofwel kende de onderneming succes, doordat ze afweek van het vooropgestelde ideaal naar een louter eigenbelang; ofwel bleef ze trouw aan de principes en ging ze onherroepelijk ten onder aan de druk van het 'kapitaal'. Al bij al was de kolonie- en produktieve associatiebeweging een eerder nederig geval, bovendien veelal in de marge van de libertaire en socialistische bewegingen vertoevend, en alleszins nooit puur libertair. (2)

.../....De kleine Johannes; richtte in 1898 de produktiecoöperatieve Walden op in een poging zijn ethisch-communistische overtuiging in praktijk om te zetten; evolueerde vanuit een anti-sociaal-democratische en anti syndicalistische houding naar een model waar de maatschappelijke ommekeer het werk van geniale leiders, zoals Van Eeden zelf, zou zijn; Art. Eeden, Frederik Willem van, - G.W.P., dl. VI, p. 774.

- (1) T. Luitjes (1867-1946), Nederlands anarchist, werd vrij vlug socialist en werkte o.a. mee aan Recht voor Allen; was één van de grote inspirators van de anarchistische tendens binnen de S.D.B.; hoewel geen Tolstojaan, was hij deelnemer aan de kolo-

.../...

C. De antimilitaristische beweging

Het revolutionair antimilitarisme was één van de terreinen waar de Nederlandse anarchisten, Domela niet in het minst, een aanzienlijke activiteit ontplooiden. Reeds in 1891 op het internationaal socialistisch congres te Brussel had Domela de algemene staking voorgesteld als wapen bij uitstek tegen de kapitalistische oorlog. Een voorstel dat echter verworpen werd door de Duitse sociaal-democratie en deze verwerping zou wel eens de hoofdreden geweest kunnen zijn van de breuk tussen Domela en de Duitse sociaal-democratie. In 1904 werd op het internationaal antimilitaristisch congres te Amsterdam de Internationale Anti-Militaristische Vereniging in het leven geroepen. (1) De Nederlandse sectie was één van de weinige die werkelijk actief was. Organisatie was voor Domela en de zijnen slechts toelaatbaar voor zover men een concrete doelstelling voor ogen had; het antimilitarisme was er zo één, vandaar dat de Nederlandse I.A.M.V. kon doorgaan als de meest gestructureerde en wellicht meest representatieve organisatie van het Nederlandse anarchisme, met jaarlijkse congressen, een nationaal uitvoerend Comité en - heel belangrijk - een eigen tijdschrift De Wapens Neder, waarvan de oplage dikwijls in de tienduizenden liep. Het I.A.M.V. verklaarde zich wezenlijk anti-kapitalistisch en antikolonialistisch, propageerde massale dienstweigering en algemene werkstaking en wees de principiële geweldloosheid van de christen-anarchisten, evenals het pacifisme dat in bepaalde burgerlijke kringen leefde en ondermeer de oprichting van een internationaal arbitragehof voor ogen had, van de hand. Het devies luidde "Geen man en geen cent voor het militarisme" en in één adem werd daaraan toegevoegd "Oorlog aan de oorlog" en daarmee bedoelde men de strijd voor de sociale revolutie, die de bevrijding van soldaten en arbeiders met zich zou meebrengen. Het I.A.M.V. ageerde ook onder de soldaten zelf. Een centrale plaats binnen de beweging werd door dominee N.J.C. Schermerhorn (2) ingenomen. (3)

.../...nie te Blaricum, maar droop er spoedig vol kritiek af; nadien welgesteld betonhandelaar; van zijn hand is Theorie en praktijk van binnenlandsche kolonisatie (1902); Art. Luitjes, Tjerk, - Mededelingenblad, 1959), nr. 15, p. 6-8.

(2) R. DE JONG, art. cit., p. 173-174; H. RAMAER, o.c., p. 25-30; M. NETTLAU, o.c., p. 222; F. DE JONG EDZ., Anarchisme en produktieve associatie, - J. BEZEMER e.a., o.c., p. 54-55; J. DE VRANKRIJGER, o.c.

(1) Voor wat betreft de antimilitaristische beweging in Frankrijk
.../...

D. Vrijdenkersbeweging, vegetarisme, neo-malthusianisme en andere domeinen waar de Nederlandse anarchisten actief waren

De vrijdenkersbeweging was een ander terrein waar nogal wat anarchisten, zoals Domela, in betrokken waren, hoewel De Dageraad, de Hollandse vrijdenkersvereniging nooit een exclusieve libertaire aangelegenheid is geweest. Integendeel, De Dageraad was de enige organisatie waar de socialisten van diverse strekkingen steeds hebben samengewerkt. (1) Vermelden wij verder nog als anarchistische 'kerkjes': het vegetarisme en het neo-malthusianisme (2), evenals een strekking die anarchisme en parlementair socialisme met elkaar poogden te verzoenen. (3) Stippen wij tenslotte aan dat Nederlandse intellectuelen en kunstenaars met belangstelling voor het socialisme zich eerder tot het marxisme dan tot het anarchisme richtten. (4)

6. OMVANG, SOCIALE EN GEOGRAFISCHE SPREIDING VAN DE BEWEGING

Het is niet gemakkelijk na te gaan tot welke sociale lagen de Hollandse anarchisten behoorden. Wel schijnt de anarchistische beweging in Holland lange tijd een stevige arbeiders- en volksbasis gehad te hebben, en dan denken wij vooral aan de grote groep Domela-sympathisanten. Cijfers geven is omzeggens nog moeilijker. De almanakken tussen 1903 en 1914 gewagen van 60 à 80 groepen verspreid over het hele land, met als belangrijkste con-

.../... Cfr. supra, p. 50 e.v.

- (2) N.J.C. Schermerhorn (1866-1956), Nederlands dominee, vrij socialist en strijdmakker van Domela, van wie hij aangetrouwde familie was; belangrijk gangmaker van de Nederlandse antimilitaristische beweging; redacteur van De Wapens neder; schreef ondermeer Vrijheid en persoonlijkheid (1937); Catalogus I.I.S.G.
- (3) R. DE JONG, art.cit., p. 174-175; H. RAMAER, o.c., p. 22-23; 30-33; M. NETTLAU, o.c., p. 222-224; A. DE JONG, o.c., p. 63-68; A. CONSTANDSE, art.cit., p. 118-119.
- (1) ID., art.cit., p. 120-121; R. DE JONG, art.cit., p. 175; H. RAMAER, o.c., p. 22, 31; A. DE JONG, o.c., p. 69-71.
- (2) R. DE JONG, art.cit., p. 175.
- (3) ID., ibid.; H. RAMAER, o.c., p. 20-21.
- (4) ID., art.cit., p. 175-176; vermelden wij bijvoorbeeld H. Gorter en H. Roland Holst; vergelijk met de Franse situatie waar de anarchisten wel aansluiting vonden bij intellectuele en artistieke milieus, cfr. infra, p. 123 e.v.

centraties Noord-Holland (met Amsterdam), Groningen en Friesland, de streek rond Twente. Een tiental anarchistische bladen verschenen in die tijd, waarvan De Vrije Socialist, de belangrijkste tweemaal per week. Daarnaast waren colportage, openbare vergaderingen en meetings de meest gebruikte propagandamiddelen. In 1908 telde het I.A.M.V. 1000 leden verspreid over 52 groepen; een jaar later bereikte haar maandblad een oplage van 81.000 exemplaren, om in 1910 nog enkel op 2.500 à 3.000 abonnees te kunnen rekenen; in 1913 was dat evenwel opnieuw 6.000. Soldatenalmanakken werden jaarlijks op ca 5.000 exemplaren gedrukt. De oplage van de antimilitaristische vlugschriften schommelde tussen 10.000 à 20.000, met een eenzame piek van 100.000. (1)

BESLUIT

Een vrij aanzienlijke anarchistische beweging is in Nederland uit de sociaal-democratie geboren rond Ferdinand Domela Nieuwenhuis en zijn krant De Vrije Socialist, evenals verschillende regionale kranten. Een tendens, die zich ook uitte binnen het N.A.S., waar ondermeer Christiaan Cornelissen er niet vreemd aan was dat men zoals in Frankrijk een duidelijk revolutionair-syndicalistische koers gingen varen. De mislukte algemene staking van 1903 betekende een breekpunt in de anarchistische opgang. Voeg daarbij de organisatorische onmacht - net als in Frankrijk trouwens - die het de beweging ongetwijfeld niet gemakkelijker moet gemaakt hebben. Toch hebben de anarchisten nog een hele tijd van zich laten horen, zij het voornamelijk op deelterreinen: het antimilitarisme op de eerste plaats, de vrijdenkersbeweging in mindere mate, verder het fenomeen van de kolonies en de produktieve associaties, tenslotte het vegetarisme en het neo-malthusianisme. Een zelfde aandacht voor deel- of randgebieden vonden we ook terug in de Franse beweging. Typisch voor Nederland evenwel is de aanwezigheid van een relatief sterke folstojaans geïnspireerde christen-anarchistische fractie.

---

(1) R. DE JONG, art.cit., p. 176.